

Refugees and Internally Displaced Persons of the Russian-Ukrainian War: Social Characteristics and Practices

UDC: 316.023.6:355.01

DOI: 10.15421/172282

Biriukova Maryna¹Dr.Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-0525-3659>, birmarina@gmail.com**Rushchenko Ihor²**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-7602-244X>, iprushenko@gmail.com**Liashenko Nataliia¹**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-2410-4464>, natalyashenko@gmail.com**Grigorieva Svitlana¹**Senior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0002-5092-4354>, sgrygoryeva1970@gmail.com¹National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)²V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

Abstract

The article is devoted to an analytical description of the social characteristics and practices carried out by refugees and internally displaced persons of the Russian-Ukrainian war of 2022. The conclusions indicated in the article are made on the basis of the results of a sociological study, which was conducted in June-July 2022 by scientists from the Department of Sociology and Public Administration of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". Based on the analysis of the results of an Internet survey (N=1170 people), refugees and IDPs were characterized as a stable social group and an assessment was made of the impact of social capital on building strategies and tactics when making a decision to move, determining the motives for deterring departure. The consolidating factor that rallied the respondents into a stable social group was the willingness of the respondents to identify themselves as Ukrainians, with almost identical reactions to the events associated with the start of the military aggression of the Russian Federation, and similar social practices to solve the problems of evacuation, regardless of region, age, education and material provisions.

It has been established that the majority of the respondents are representatives of the middle class who have a family and children, the respondents have a higher education, are employed in various sectors of the economy (a large cohort is made up of teachers and scientists, representatives of the IT and service industries), self-employed and business owners; have a fairly good level of economic capital (ownership of housing and a car, a high level of consumer behavior). The motive for the speedy and urgent evacuation was the concern for the lives of children, grandchildren, loved ones, and their own lives. Four waves of evacuation were recorded: on the eve of the military aggression, about 3% of the respondents, on the first day and in the first week of the military aggression, up to a quarter of the respondents; the largest part of the respondents was evacuated in March 2022 and during the following months under the influence of events at the front.

Keywords: refugees, internally displaced persons, Russian-Ukrainian aggression, social practices, social capital, evacuation

Citation: Biriukova, M., Rushchenko, I., Liashenko, N., & Grigorieva, S. (2022). Refugees and Internally Displaced Persons of the Russian-Ukrainian War: Social Characteristics and Practices. *Grani*, 25(6), 143-156. <https://doi.org/10.15421/172282>

Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики

Бірюкова Марина¹, Рущенко Ігор², Ляшенко Наталія¹, Григор'єва Світлана¹¹Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)²Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна)

Анотація

Статтю присвячено аналітичному опису соціальних характеристик й практик, що здійснювали біженці й внутрішньо переміщені особи російсько-української війни 2022 року. Висновки, які зазначено в статті, зроблено на основі результатів соціологічного дослідження, яке проводилося у червні-липні 2022 року науковцями кафедри соціології і публічного управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». На основі аналізу результатів Інтернет опитування (N=1170 осіб) охарактеризовано біженців і ВПО як стійку соціальну групу й надано оцінку впливу соціального капіталу на вибудовування стратегій і тактик при прийнятті рішення про переміщення, визначення мотивів стримування від'їзду. До консолідуючого фактора, що згуртував опитаних в стійку соціальну групу, було віднесено готовність респондентів ідентифікувати себе українцями, майже з однаковими реакціями на події, що пов'язані з початком воєнної агресії РФ, та схожими соціальними практиками щодо вирішення проблем евакуації незалежно від регіону проживання, віку, освіти й матеріального становища.

Встановлено, що більшість з опитаних це представники середнього класу, які мають родину й дітей, опитаних мають вищу освіту, зайняті в різноманітних галузях господарства (велику когорту становлять освітяни й науковці, представники IT-сфери, й сфери послуг), самозайняті й власники бізнесу; мають достатньо добрий рівень економічного капіталу (наявність у власності житла й автомобіля, високий рівень споживачької поведінки). Спонукальним мотивом до скоршої й термінової евакуації стала тривога за життя дітей, онуків, близьких, власне життя. Зафіксовано чотири хвилі евакуації: напередодні воєнної агресії приблизно 3% опитаних, в перший день й на першому тижні воєнної агресії до четверті респондентів; найбільша частина респондентів евакуювалася у березні 2022 року й протягом наступних місяців під впливом подій на фронті.

Ключові слова: біженці, внутрішньо переміщені особи, російсько-українська агресія, соціальні практики, соціальний капітал, евакуація

Цитування: Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. Науково-теоретичний альманах *Грані*. 2022. Том 25. №6. С. 143-156. <https://doi.org/10.15421/172282>

Стаття надійшла / Article arrived: 09.11.2022

Схвалено до друку / Accepted: 29.12.2022

Вступ.

Біженці і внутрішньо переміщені особи російсько-української війни є великою соціальною групою, яка утворювалася двома хвилями: 2014-2015 рр. і від 24 лютого 2022 р. За юридичними визначеннями, біженець – це вимушений переселенець, який залишив межі країни; внутрішньо переміщена особа – «громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» (Про забезпечення прав, 2014).

Вибухове збільшення групи біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПО) після 24.02.2022 зумовлено обширним театром військових дій, терористичною тактикою збройних сил Росії, урбаніцидом й фактами геноциду, швидким просуванням агресора вглиб території України в перші тижні війни, що викликало фрустрацію і частково панічні настрої серед мирного населення України.

Феномен біженців і ВПО вивчається українськими дослідниками з 2014 р. Так Е. Лібанова зазначала, що «серед усієї безлічі економічних, політичних, військових проблем, які змушена розв'язувати Україна, особливе місце посідають проблеми тих людей, які не з власної волі змушені були залишити свої домівки, часто зруйновані й розорені, залишити таку-сяку роботу, що забезпечує нехай мінімальний, але стабільний рівень життя, і виїхати в нікуди. Навіть ті, хто має родичів і знайомих, спроможних і готових допомогти, не можуть розраховувати на нескінченно тривалу підтримку. Так чи інакше, треба вирішувати проблеми житла, працевлаштування, садка або школи для дітей, лікування для хворих і старих. І найголовніше – більшість не має уявлення про своє майбутнє» (Лібанова, 2014). Протягом всіх цих років починаючи з 2014 вчені різних напрямів вивчали й актуалізовували проблеми переселенців й внутрішніх мігрантів. Так, Є. Широкова фіксувала політичні та соціальні аспекти цієї проблеми й наголошувала, що «у нових умовах теоретичні основи дослідження міграції населення істотно доповнені дослідженнями вимушеної міграції та її соціальних наслідків, міграційної політики, соціальної роботи з мігрантами, їх соціальної та психологічної адаптації, правового статусу» (Широкова, 2016). В Україні виходили досліджувалися питання політичної (Дерев'янка, 2018) й територіальної соціалізації (Середа, 2020), монографії (Коваліско, & Бубняк, 2022) й навчальні посібники, які присвячені цим питанням (Свящук, 2018).

Одна й з перших робіт, яка присвячена соціологічному аналізу біженців і ВПО 2022 року, належить проф. І. Рушенку. Харківський дослідник визначив явище швидкого вимушеного переселення українців як Великий Вихід Українського Народу, що зірвав з місць постійного перебування близько 14 млн. осіб (Рушенко, 2022). При цьому відомі соціологи й інтернет видання України вже з березня 2022 року відслідковують й публікують статистичні дані, що відображають настрої та оцінки українських біженців 2022 року (Українські біженці, 2022; Антонович, 2022; Дембіцький, 2022).

Унікальність групи біженців і ВПО України, яка актуалізувалася в цьому році, характеризується різким збільшенням її обсягів, динамікою й хвилями зростання її кількості, формалізацією консолідуючого фактору, ризиками та втратами, що її супроводжують, невизначеністю термінів перебування в ній, необхідністю під час переміщення та на новому місці звертатися до нових практик для вирішення актуальних потреб.

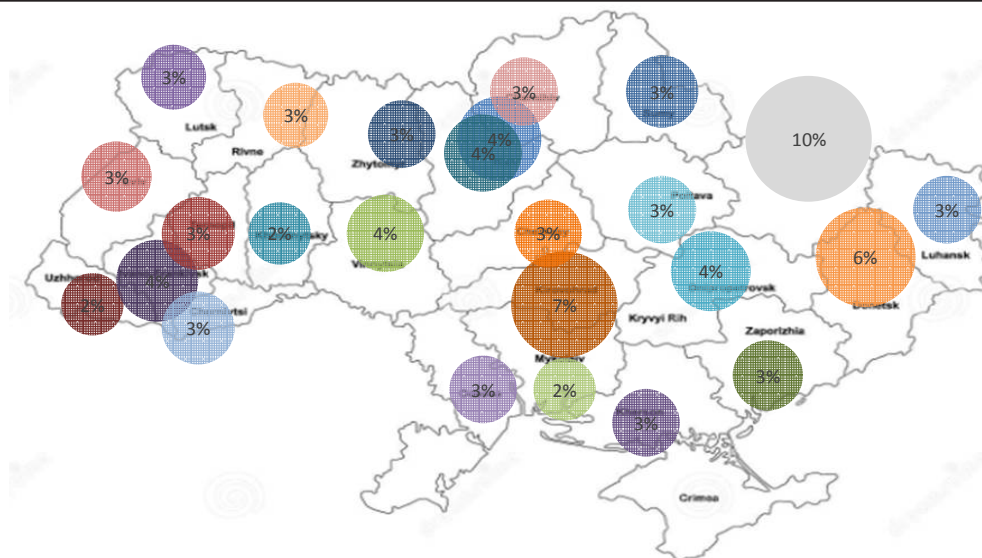
Саме цим питанням й присвячено дослідження, яке було ініційовано науковцями кафедри соціології і публічного управління Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Мета статті – здійснити на основі аналізу результатів опитування опис вимушених переселенців як соціальної групи й оцінку впливу соціального капіталу на вибудовування стратегій і тактик при прийнятті рішення про переміщення, визначення мотивів стримування від'їзду. Це дало змогу виявити типові стратегії поведінки для різних соціальних та демографічних груп переселенців під час здійснення переміщення, фактори, що їх визначають; описати причини «відкладання (відтермінування)» переїзду у безпечне місце; виявити соціальних партнерів, що супроводжували біженців і ВПО під час прийняття рішення про переселення.

Дослідження проводилося у червні-липні 2022 року за допомогою Інтернет-опитування (N=1170 осіб), вибірка стихійна, регіональна за принципом снігового кому. Всі результати наведено у відсотках до обсягу вибірки. Методологією дослідження виступили теорії соціального капіталу, соціальних практик та соціального партнерства.

Результати дослідження. В опитуванні взяли участь мешканці України, які до початку воєнної агресії 24 лютого 2022 року, проживали на території усіх областей України (рис. 1). До опитування вдалося залучити представників всіх регіонів окрім Автономної Республіки Крим. Респонденти окремих територій становили від 2% до 10% обсягу вибірки. Найбільша кількість опитаних представляє Харківську область як ядро ініціювання дослідження.

78 % опитаних – це мешканці обласних центрів, 14 % проживали у районних містечках і 8 % опитаних – з СМТ й сіл.

**Рис. 1. Територіальний розподіл постійного проживання респондентів до
воєнної агресії РФ 2022 року**

Превалювання мешканців міст над сільськими серед учасників дослідження пов'язано із зосередження в містах великої кількості дітей, які потребували опіки й рятунку, концентрація більш молодого населення як наслідок більш мобільного, меншою «прив'язаністю» городян до господарства, яке є важливим джерелом доходу, більшим доступом до транспортних засобів для здійснення переїзду, більш високим рівнем освіти та використанням різних каналів отримання інформації про переїзд. Динаміка руйнівних бойових дій на початку війни в містах країни, використання агресором важкого озброєння для їх бомбардування та руйнації багатопверхових будівель, відсутність налагоджених місць укриття у містах України, в той час коли селяни завжди могли використати власний погреб як сховище, також збільшило відсоток городян серед біженців й ВПО.

В дослідженні взяли участь 62 % жінок та 38 % чоловіків, що зумовлено диспропорцією жінок серед біженців й ВПО, що пов'язано з залученням великої кількості чоловіків у лави ЗСУ, до складу правоохоронців, працівників ДСНС, які залишаються в місцях наближених до бойових дій та виконують свої професійні обов'язки. Обмеження можливостей виїзду чоловіків за кордон також зменшили їх відсоток серед біженців й ВПО. Серед опитаних 17 % становили молоді особи віком 18-25 років, 41 % осіб віком від 26 до 40 років, 31 % – віком від 41 до 55 років та 11 % осіб віком старше 56 років (рис. 2). Ці показники в цілому відповідають реальному розподілу за віковими групами вимушених переселенців України.

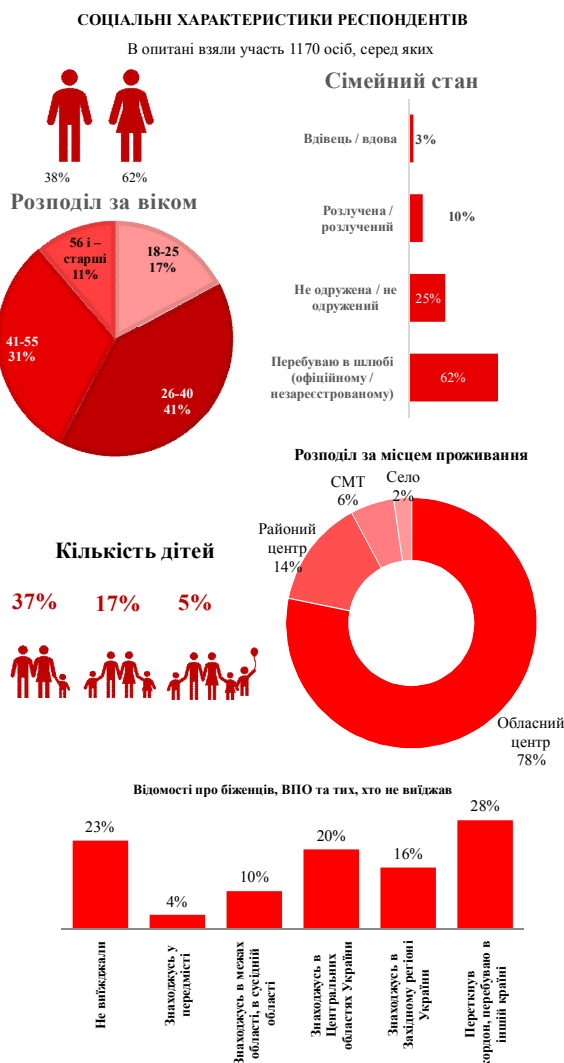

Рис.2. Статеві, вікові й шлюбно-сімейні характеристики респондентів та відомості про соціальні практики переміщення

На момент опитування респонденти здійснили нижче вказані практики щодо переміщення:

- знаходяться у передмісті (в селі, на дачі) (4%);
- знаходяться в межах області, в сусідній області (10%);
- знаходяться в Центральних областях України, віддалених від фронту (20%);
- знаходяться в Західному регіоні України (16%);
- переткнули кордон, перебувають в іншій країні (28).

22 % вирішили не виїжджати з рідних домівок.

Переважає кількість учасників дослідження перебувають у офіційному або незареєстрованому шлюбі (62 %), кожний четвертий респондент не одружений або не одружена (майже всі – це молодь), кожний десятий розлучена або розлучений й 3 % вдових. Більше половини респондентів мають дітей (59 % вказали на це).

Кожний десятий респондент (11 %) станом до 24 лютого 2022 року оцінювали матеріальне становище своєї родини як таке, що їм грошей бракувало навіть на найнеобхідніше, тобто вони належали до

найнижчого класу. Така ж кількість респондентів (11 %) вказали, що мали можливість придбати практично все, тобто належали до вищого класу. 2/5 респондентів в основному грошей вистачало, але на придбання товарів тривалого користування треба було відкладати (на це вказало 40 %), майже стільки ж жили забезпечено, але для них було важко придбати дійсно дорогі речі, такі як квартира, машина (38 % обрало цей варіант). Тобто, в цілому розподіл за стратами відповідає загальному розподілу населення по Україні, з деяким перевищенням долі вищого та середнього класу (рис. 3).

До основних джерел доходу респонденти на момент опитування відносять передусім заробітну плату (58 %) й соціальні виплати (пенсії, пособия, аліменти) (44 %). Кожний четвертий мав власні заощадження й кожен п'ятий – фінансову підтримку родичів та близьких людей. Опитані окремо вказують, що розраховували на заробітну плату чоловіка, прибуток від ведення бізнесу. Серед джерел доходу переселенці вказують, що мають можливість користуватися соціальними виплатами, що надають біженцям країни Європи, виплатами, що надає Україна для внутрішньо переміщених осіб.

Рис. 3. Розподіл респондентів за матеріальним становищем й джерелами доходу за їх власними оцінками

Переважає більшість респондентів на момент 24 лютого 2022 року мали власне житло у вигляді квартири (більше 70 %) або будинку (16 %), а решта не мали власного житла. Респонденти також вказують на різноманітні варіанти власності на житло, серед яких – в родині декілька квартир; родина жила в очікуванні власної квартири, яку повинні були здати в експлуатацію через декілька місяців та інш. Більше 70 % респондентів мали або власну машину, або в родині був автомобіль для спільного користування, решта опитаних машину не мали. Ці дані ще раз

підтверджують, що на початок війни переважна більшість переселенців мала стабільне матеріальне становище, власний «дах над головою» та транспорт.

На момент опитування частина респондентів (22%) вказують, що їх житло було пошкоджено, що відображено на рисунку 4. Хоча з лютого 2022 року воєнні дії розвивалися дуже активно й багато міст України зазнали значних руйнувань, 77 % респондентів вказують, що їх житло (будинок, квартира, подвір'я) не мали жодних руйнувань або зазнали невеликих пошкоджень, наприклад,

осколкових. 3 % опитаних фіксують, що їх домівки отримали значні руйнування, пожежі або їх житло фактично повністю зруйноване, майже всі ці респонденти проживали на Півночі й Сході України. Майже кожен п'ятий вказує на вибиті

шибки та інші руйнування, тобто 22 % вимушених переселенців потрібно вкладати значні кошти на відновлення або будівництва житла. Нажаль, війна ще триває та руйнування цивільної інфраструктури продовжується й досі.

Рис. 4. Пошкодження житла у респондентів

Переважає більшість учасників опитування – 76 % – мають вищу освіту, 16 % – декілька вищих освіт, а 14 % вказали на незакінчену вищу освіту. На наявність середньої спеціальної освіти вказує 7 % опитаних. Таким чином, виявилось, що $\frac{3}{4}$ переселенців належать до найбільш освічених прошарків українського суспільства, що зазвичай супроводжувалося більш високим доходом, професійними компетенціями та повагою з боку інших.

Гендерні особливості типу зайнятості респондентів представлено на рисунку 5. Чоловіки частіше були висококваліфікованими фахівцями в порівнянні з жінками (29 % та 21 % відповідно), та робітниками (19 % чоловіків вказало на це та 7 % жінок). Жінки частіше виконують обов'язки керівників/заступників керівників відділу (13 % та 5 % відповідно), мали власний ФОП (17 % жінок та 10 % чоловіків вказує на це).

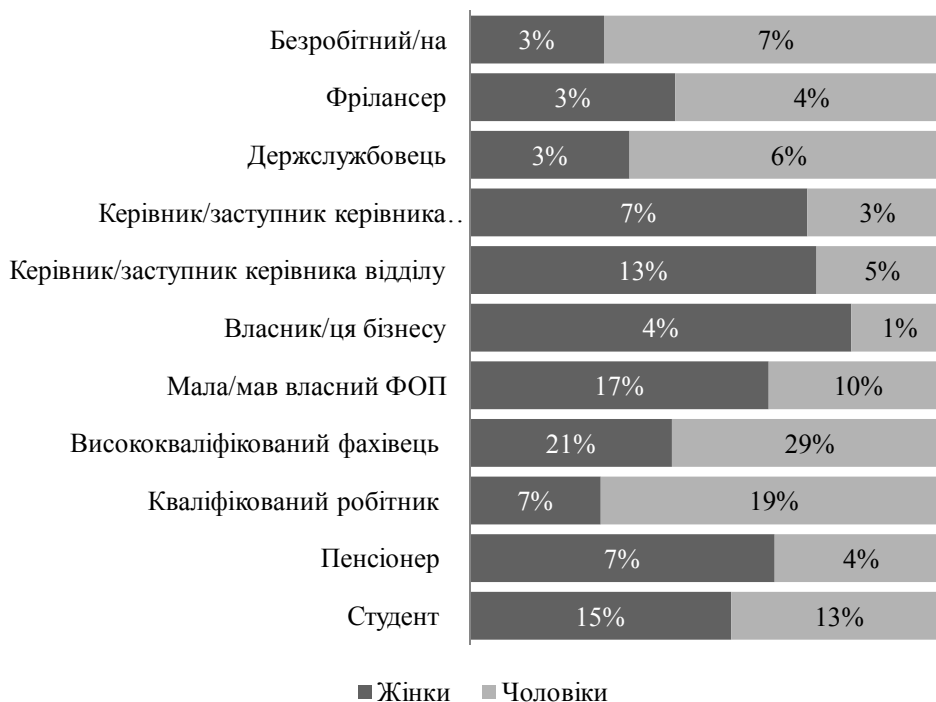

Рис. 5. Розподіл респондентів за типом зайнятості, за їх власними оцінками в період до 24 лютого 2022 року, й статтю

Більшість респондентів відносяться до середнього класу за типом зайнятості. Учасники опитування були зайняті в різноманітних галузях економічної діяльності, серед яких більшу когорту становлять освітяни й науковці, представники ІТ-сфери й сфери послуг. Серед опитаних до 10 % безробітних.

Майже кожний десятий з опитаних не був готовий до початку воєнних дій з боку Росії, навіть не думали про це і в найближчому колі респондентів можливість війни не обговорювалася. Більшість українців, які брали участь в дослідженні, мали певну

занепокоєність щодо можливості військової агресії з боку РФ, проте не вважали такий сценарій розвитку подій реальним, це передусім мешканці півдня України (Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська області).

Серед мешканців центральних областей (м. Київ, Київська, Кіровоградська, Черкаська, Житомирська, Вінницька, Дніпропетровська) очікування війни були більш реалістичними в порівнянні з думкою представників Північного й Східного регіонів (рис. 6).

- Ні, про це я не думав/ла і в нашому колі можливість війни не обговорювалася
- Чув/ла певні розмови та інформацію ЗМІ, але не надавав/ла цьому значення
- Певна занепокоєність виникала, проте не вважав/ла сценарій війни реальним
- Очікування війни були вельми реалістичними

Рис. 6. Оцінка респондентів власних передбачень початку воєнних дій з боку Росії за регіонами України

Особи, які найбільш були занепокоєні можливістю початку війни, – це люди віком 26-40 років (24 %) й найбільш заможні з опитаних (28 %). Досить очікувано, що представники більш молодшої групи фіксують, що вони чули певні розмови про можливість воєнної агресії з боку РФ та інформацію в ЗМІ, але не надавали цьому значення.

Саме тому, що українці, як показали результати дослідження, не вірили в можливість війни з боку РФ, 54 % опитаних визначають, що не готувалися до початку воєнних дій. Між тим, кожен третій респондент (36 %) зібрав «тривожну валізу» й скомплектував документи, кожен четвертий зробив деякі запаси води, продуктів (26 %), кожен п'ятий подбав про запас ліків (22 %).

Перед початком військових дій респонденти демонстрували різні типи підготовки до війни, в можливість якої більшість опитаних не вірили. Лише від 2 % до 3 % вказало на те, що склали маршрут евакуації або виїхали заздалегідь з міста або селища вглиб країни, відправили дітей у більш безпечне місце.

13 % підготували авто й зробили запас пального. Близько 3 % опитаних перед 24 лютого 2022 року брали участь у обладнанні бомбосховища, підвалу, погребу тощо, 16 % респондентів вказують, що вони отримали інформацію стосовно бомбосховища поблизу свого помешкання.

Також частина респондентів, обираючи відповідь «інше», написали, що побоюючись початку війни, заздалегідь знімали всю готівку з картки; з грудня почали відкладати готівку на випадок екстреного від'їзду; віддали борги. Крім того, опитані вказують на те, що морально й психологічно готували дітей та похилих батьків до того, що може статися війна і як себе поводити, якщо все почнеться. Перевозили з небезпечних районів України (Донбас) батьків до себе. Одиниці з опитаних виїхали за кордон заздалегідь.

Початок війни викликав вибух різних емоцій у респондентів, які загалом відмічають, що дуже нервували. Їх лякали, виводили з себе фактичні події війни такі, як вибухи поблизу місця проживання,

звуки бомбардування, та віддалених вибухів, пострілів, а також відображення подій у ЗМІ, соціальних мережах. Це стосувалося й загального виду наслідків бомбардування (руйнування, пожежі, воронки), які так щедро надавали ЗМІ й соціальні мережі на початку війни. Люди швидко звикли до

періодичного завивання сигналу повітряної тривоги й необхідності ховатися у сховище. За результатами дослідження жінки описують власні емоції як менш тривожні в порівнянні з чоловіками (рис. 7). Тобто, до так званої «акустичної агресії» чоловіки виявились більш вразливими.

Рис. 7. Оцінка респондентами власних реакцій взагалі за виборкою і за статтю, де 5 – Дуже нервували, лякали, виводили з себе; 4 – Скоріше лякали чим ні, 3 – Важко відповісти, 2 – Скоріше не лякали, ніж так; 1 – Залишали байдужим; 0 – Я виїхав до всього цього

За результатами дослідження респонденти на початок війни мали різні типи психологічних станів, які виникали час від часу та поєднувалися. За оцінками переважної більшості респондентів (78%), їх стан був звичайний, більш-менш нормальний, спокійний, і між тим більше половини відмічає (55%), що почували себе час від часу напружено й нервово.

Багато респондентів (53%) вказують, що не могли повірити у те, що відбувається, відчували нереальність подій. Близько 40 % опитаних фіксували наявність зібраного й рішучого стану, були готові до необхідних дій, в той же час більше половини українців-учасників дослідження втратили сон і апетит, відчували апатію (рис. 8).

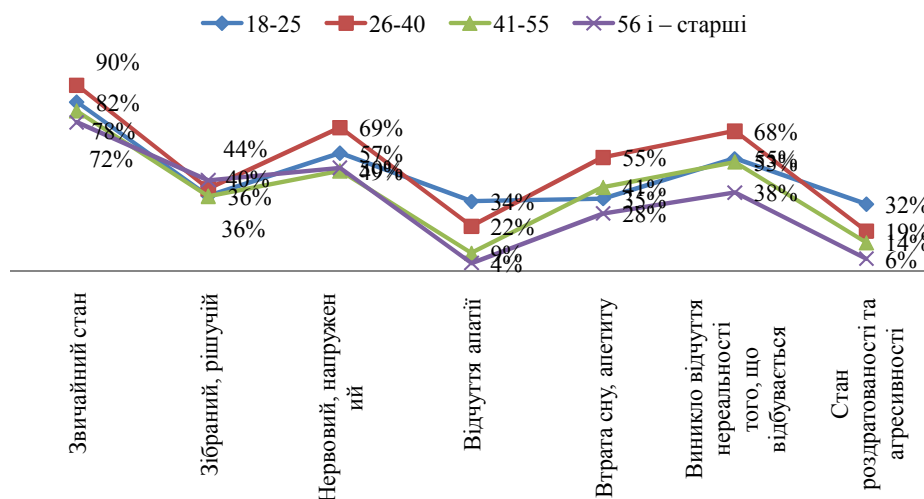

Рис. 8. Психологічний стан респондентів на початку війни за власними оцінками (частина 1)

Кожен третій з опитаних оцінив власний стан як роздратований та агресивний, приблизно стільки ж відмічають «ступор, відсутність чіткого мислення», майже половина – стан страху та пригнічення. Кожен

п'ятий респондент незалежно від віку наближався у своїх самопочуттях до панічних і майже стільки ж тих, хто внутрішньо мобілізувався й відчув потребу діяти. Кожен десятий з опитаних фіксує, що в нього

загострилися хронічні захворювання (рис. 8-9).

Під час дослідження було з'ясовано, що респонденти-представники самої старшої вікової групи рідше відчували негативні психологічні стани (за виключенням відчуття загострення хронічних захворювань, що викликано об'єктивними віковими особливостями), а найбільш вразливими до них були біженці й ВПО віком від 26 до 40 років (рис.

8-9). Представники саме цієї вікової групи у більшості своєї мали неповнолітніх дітей та несли відповідальність за власних батьків. В той же час саме вони демонстрували найбільшу трудову активність, будували кар'єру, та війна саме їм ставить виклики щодо виконання їх сімейних та професійних ролей в нових умовах великих ризиків та невизначеності.

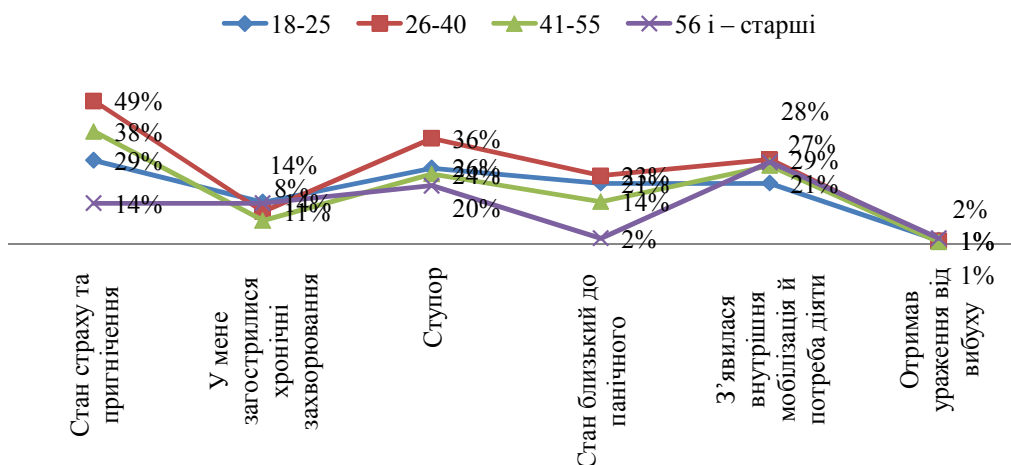

Рис. 9. Психологічний стан респондентів на початку війни за власними оцінками (частина 2)

На момент опитування, червень-липень 2022 року, респонденти оцінюючи власний психологічний стан вказують, що відчують себе на «6» балів, за шкалою від «0» до «10», де «0» означає максимальний рівень спокою, впевненості в тому, що все буде добре, а 10 – максимальний рівень паніки, страху, невпевненості. Іншими словами, все ж таки почуття тривоги, невпевненості превалує. Влітку 2022 року страх панував передусім серед опитаних середнього віку (26-40 років), респондентів, які так і не виїхали з прифронтових територій (оцінка власного емоційного стану наближається до 7) та мешканців півдня й сходу України. Мешканці центральних областей України влітку 2022 року оцінюють власний емоційний стан як спокійний, майже впевнений (оцінка – 3,12).

Про початок воєнної агресії 24 лютого 2022

року 64% респондентів проінформували вибухи й розриви, які дуже гучно звучали для мешканців Півночі, Сходу й Півдня України. На вибухи й звуки війни найбільш емоційно відреагували респонденти віком від 26 років до 55 років. Як відмічають опитані, вони пережили вибухи, зарево від них та стовпи вогню й диму з вікна. Мешканці прикордонних областей і містечок побачили все на власні очі, «як все летіло з-за кордону, а дещо вибухало поруч». Частина респондентів, обираючи відповідь «інше», написали, що почули звуки сирен повітряної тривоги, а потім зателефонували близьким, рідним і друзям, щоб сповістити про початок війни. Друзі, близькі та родичі також сповіщали респондентів про початок воєнних дій проти України (на це вказало 18 % та 22 % з них відповідно) (рис. 10).

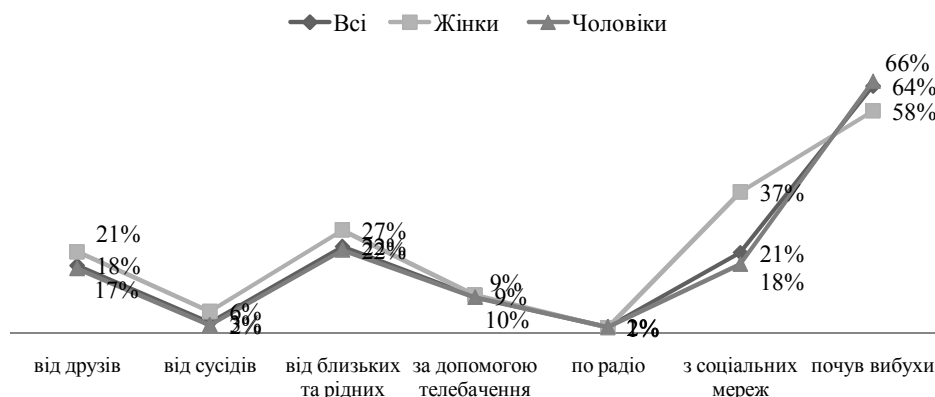

Рис. 10. Джерела інформації, з яких респонденти взагалі й за статтю узнали про початок воєнної агресії 24 лютого 2022 року

Крім того, респонденти писали, обираючи відповідь «інше», що їх інформували представники керівництва організацій і підприємств (але це були одиничні відповіді). В якості каналів інформування населення про початок війни були активно задіяні мобільні месенджери й соціальні мережі (21 % вказує на це), причому жінки частіше ніж чоловіки (37 % та 18 % відповідно) саме з них отримували інформацію.

Респонденти вказують, що о 5-ій ранку радіо і телебачення з цього приводу ще мовчали, а потім з'явилася інформація на офіційних каналах та від

посадових осіб (9 % дізналися з телебачення, 2 % – з радіоноvin).

Проте, значна частина українців не змінила своє місце постійного проживання. Незважаючи на страх, відчуття нереальності подій, що відбувалися, респонденти не дуже поспішали з евакуацією й відклали її терміни. Майже кожен п'ятий з опитаних не виїжджали зі своїх домівок зовсім (рис. 11), бо сподівалися, що військові дії скоро закінчаться, що до їхнього населеного пункту військові дії не дійдуть, що цивільним людям загарбники не будуть завдавати шкоди.

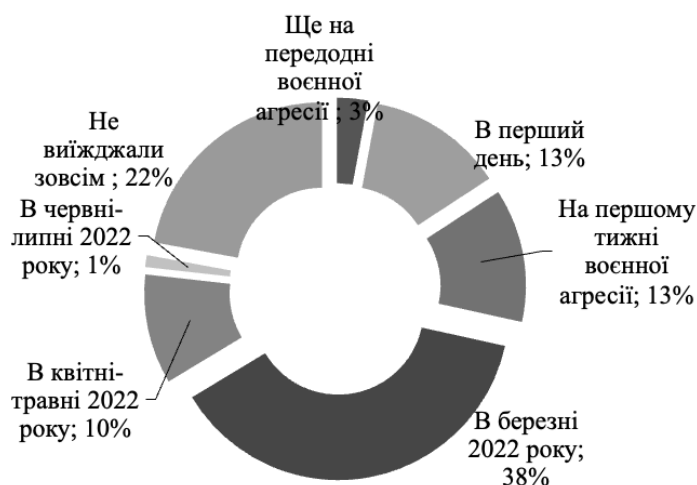

Рис. 11. Швидкість прийняття рішення про евакуацію після початку воєнної агресії

Серед причин відкладання евакуації на перше місце вийшли сподівання, що військові дії скоро закінчаться (55 % це обирали). Почуття до Батьківщини, рідного місця, це друга за популярністю

причина не евакуюватися. Респонденти пишуть, що принципово не хотіли їхати зі свого населеного пункту, бо тут їх Батьківщина (37%), вони не бажали залишати власне житло, господарство, свійських та хатніх тварин (за коментарями опитаних). Опитані писали, що їх місце вдома. Майже кожний четвертий (24 %) вказує на те, що були сподівання, що до його населеного пункту військові дії не дійдуть.

Частина респондентів відклали евакуацію у зв'язку з відсутністю чіткого уявлення про можливі пункти евакуації, фінансової можливості для переїзду (14%), фізичної можливості виїхати (13%), люди очікували слушного моменту або допомоги від держави, волонтерів або сторонніх людей.

Крім особистих причин відкладання евакуації, опитані відмічають вплив родинних обставин, серед яких очікування рішення від чоловіка, що був військовим або службовцем; наявність на утриманні тяжкохворих рідних та близьких або людей похилого віку, яких не можливо транспортувати (8%); перебування близької родички (дочки) при надії (рис. 12).

Рис. 12. Відомості щодо причин відкладання евакуації

До причин відкладання евакуації опитані активно додавали власні відповіді й вказували на наявність особистих переконань, небажання із статусу повноцінного громадянина ставати біженцем або ВПО, а також проживання у такому регіоні, що не зазнав руйнувань й бомбардувань. Одиниці з опитаних писали про одкровення від Бога, що спрямовував їх поведінку.

Робота, зобов'язання за якою, вимагала залишатися у місті проживання не зважаючи на активізацію бойових дій теж була причиною для 2%. Респонденти писали, що залишалися на місці як службовці, які були потрібні для оборони та життєзабезпечення міста. Незначна частина опитаних вимушені були відмовлятися від евакуації, бо керівництво організації, де сама людина й члени її родини працювали, було проти від'їзду (3%). Респонденти не бажали залишати власні виробничі засоби ведення бізнесу. Представники деяких професій таких як журналіст, відчували необхідність працювати в прифронтових місцях як «служіння у відповідності за власним фахом». Ще 4 % з опитаних, відмовлялися від евакуації знайшовши роботу волонтером й вказують що були потрібні іншим людям.

Також окремі опитані залишилися в обмеженому інформаційному стані без світла та нормального зв'язку та не мали можливості виїхати або не встигли, бо їх населений пункт було окуповано в перші дні війни, а в Росію їхати не бажали (за коментарями опитаних).

Ще на передодні воєнної агресії евакуювалися приблизно 3% опитаних, під впливом інформації про евакуацію послів і дипломатів з України та за власними міркуваннями. Деяких українців війна застала у відпустці за кордоном.

В перший день – 24 лютого 2022 року – й на першому тижні війни евакуювалися близько четверті респондентів (26 %). Опитані дуже емоційно описують свій від'їзд. Наприклад, так: «поїхала з міста через годину після початку війни»; «виїхали одразу з Луганської області, бо були обстріли поруч»; «я виїхала з Ірпеня менше ніж за 12 годин, бо я не сумнівалася, як воює російська армія»; «виїхали одразу, через 2 години від початку вторгнення».

Найбільша частина респондентів – 38 % – евакуювалася у березні 2022 року.

Як показали результати дослідження, спонукальним мотивом до скорішої й термінової евакуації стала, передусім, тривога за життя дітей, онуків, близьких, власне життя – 61 % (рис. 13). Опитані відмічали, що в родині є мала дитина, тож передусім вивозили, евакуювали саме її. Розуміння того, що дітям необхідне мирне життя, що закінчувався навчальний рік й школярі повинні безперешкодно відвідувати онлайн уроки й не відволікатися на тривоги стимулювало їх. Деякі з опитаних відмічають, що в родині були люди, які ратували за негайну евакуацію й вимагали її від інших. Деякі респонденти вважають, що саме їх мобільність, готовність їхати за будь-яких умов, врятувала їм життя.

Рис. 13. Причини, що спонукали респондентів до евакуації

Іншим впливовим фактором, що спонукав українців до евакуації стали, безумовно, жахи війни й бойові дії неподалік від їхнього житла. Найчастіше респонденти обирали такі відповіді: «постійні обстріли мого населеного пункту» – 52 %; «побоювання окупації й небажання жити в окупації» – 37 %; «наближення зони бойових дій до мого населеного пункту» – 36 %; «страх перед війною та

бажання вирватися з цього пекла» – 33 % (рис. 13). Опитані також зазначали, що страх від некерованості снарядів випущених з літаків й інформація про руйнування та вбивства в окупованих містах та селах буквально гнала їх в евакуацію.

Руйнування будинків поблизу з власним житлом та пошук місця, де можна жити, активізували потоки й хвилі евакуйованих. Активне бомбардування

прикордонних міст і активність ворожої авіації спонукали людей до від'їзду. Як відзначають опитані, люди просто не бачили сенсу залишатися в місті, бо не мали чим допомогти. При цьому рекомендації адміністрації та військових щодо негайної евакуації з місць проживання, інформація про можливість організованої евакуації, яку пропонували волонтери й держава, розповіді тих, хто вже евакуювався про їх життя в безпеці; пропозиція безпечного місця проживання й вимоги керівництва організації, де працювали респонденти допомогли українцям прийняти рішення стосовно евакуації (за одиничними коментарями респондентів, які обрали варіант відповіді «інше»). Важливим аспектом прийняття рішення про від'їзд стала інформація про можливість виїхати до країн ЄС.

Українці-учасники дослідження побоювалися залишатися в місцях бойових дій так як очікували виникнення проблем з продуктами та їжею (17%), необхідними ліками й медичними процедурами для самих себе або членів їх родин (12%). Як відмічали опитані, їх рішення щодо евакуації було прийнято при відсутності коштів на життя в окупованому

місті (за коментарями опитаних), де найнеобхідніші продукти харчування почали коштувати дуже дорого. Респонденти писали, що напередодні війни очікували на планову операцію або були вагітні, що також мотивувало до переїзду.

Під час евакуації, як показали результати дослідження, респонденти керувалися двома головними стратегіями, які стосувалися сім'ї й родини:

- виїхати, евакуюватися разом зі всіма членами сім'ї (39 %);
- зберегти власне життя та розірвати при цьому сімейні зв'язки, може й назавжди (25%) (рис. 14).

При евакуації майже кожен шостий з українців-учасників дослідження вказує, що вимушений був залишити вдома старших членів сім'ї (16 % це відмітили). Ще 12 % вимушені були евакуюватися окремо від членів власної родини, окремо один від одного, а потім об'єдналися разом (12 %). За результатами дослідження тільки 9 % залишили чоловіків, а жінки з дітьми виїхали до більш безпечних місць.

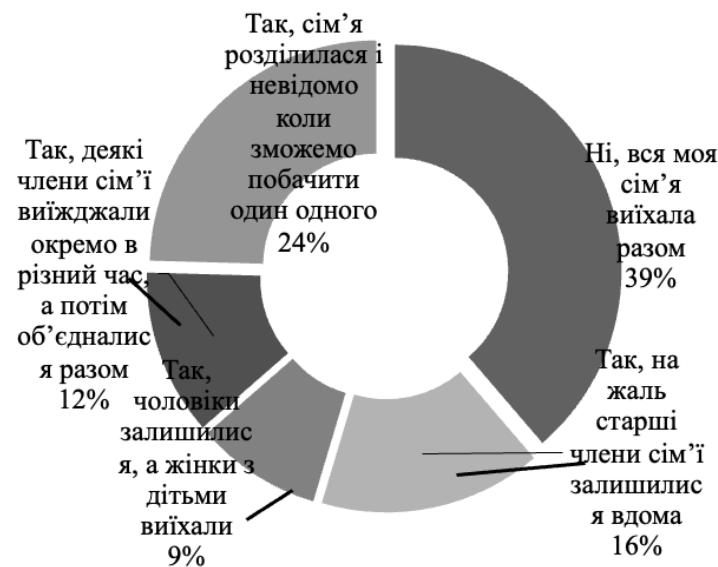

Рис. 14. Соціальні практики евакуації українців й сімейні зв'язки

Рішення про евакуацію респонденти здебільшого приймали на родинній раді або самостійно (рис.15). Лише незначна кількість респондентів вказала, що на їх рішення про евакуацію вплинули керівництво організації, в якій працювали респонденти або члени їх родин (2 %), представники церкви й члени релігійної спільноти, до якої вони відносилися (1 %) й представники їх етнічної діаспори (3 %). Це демонструє відсутність для переважної більшості

респондентів таких видів соціальної допомоги, слабкість або відсутність соціальних зв'язків визначених типів в нашій країні. Зі збільшенням віку респондента зменшується вплив родичів (залишається впливовість членів власної сім'ї), а найбільшу самостійність в прийнятті рішення про евакуацію демонструють учасники опитування від 26 до 40 років (кожен другий з них вказує на вагомість саме їх рішення, а серед тих, хто старше 56 років, таких лише 28 %).

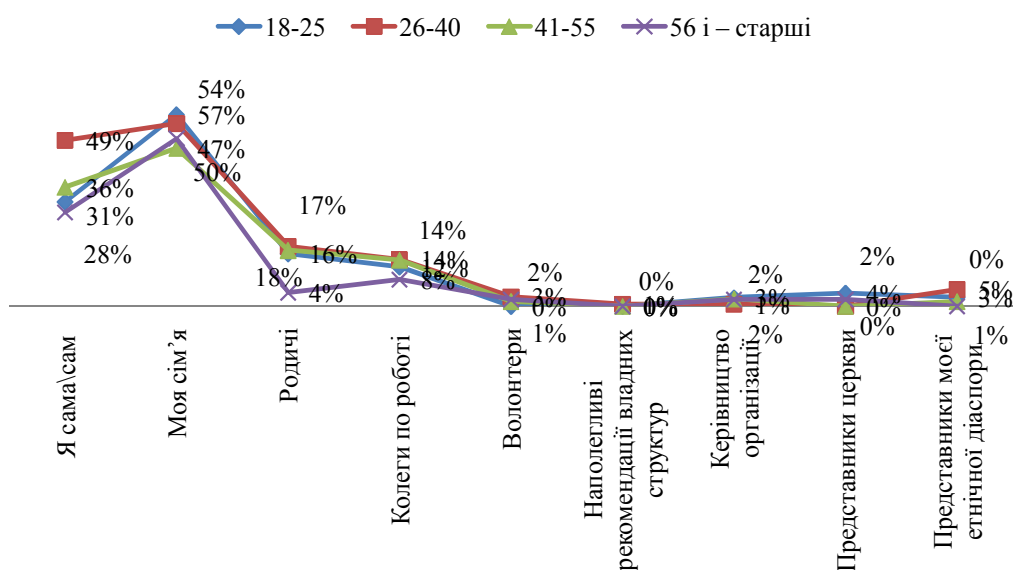

Рис. 15. Актори, що брали участь у рішення виїхати в евакуацію

Як відмічали учасники дослідження, вони при евакуації передусім користувалися власним транспортом (46 %), або розраховували на транспортну допомогу друзів, близьких або родичів (17 %). Майже кожен п'ятий виїхав з небезпечних місць за допомогою евакуаційних потягів, кожен десятий – за власні кошти оплачував доступні види транспорту (11 %).

Дуже мала кількість респондентів скористалася допомогою організації, в якій респондент або члени його родини працювали, волонтерів на автотранспорті, релігійних й благодійних організацій, які організували транспорт, (2 %, 6 %, 1 % та 1 % респондентів відповідно вказувало на це (рис. 16). Одиниці з опитаних відмітили, що виїхали заздалегідь й скористалися літаком.

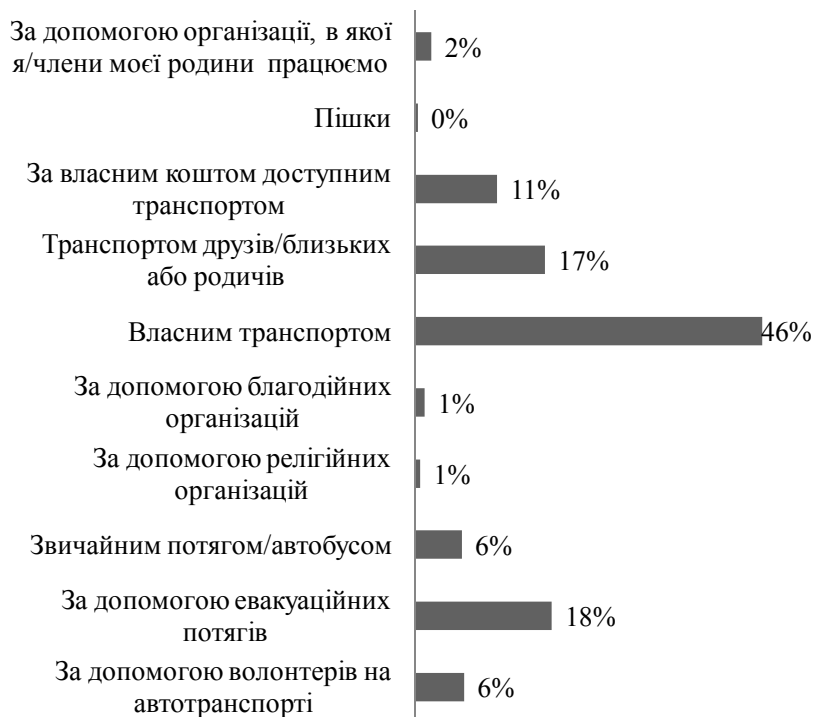

Рис. 16. Ресурси, які було залучено для евакуації

Під час евакуації сформувалося три групи переселенців:

- перша (41% опитаних) – це ті для кого про кінцеве місце евакуації було заздалегідь прораховано. Такі учасники дослідження відносять себе до заможних респондентів, евакуювалися найчастіше у передмісто, в село або на дачу (49% групи) й знаходяться в межах області, в сусідній області (33% групи);
- друга (36% опитаних) – це ті для кого різні ідеї і маршрут евакуації склалися доволі хаотично – це люди середнього віку, середнього достатку й вони виїжджали частіше за межі України, за кордон;
- третя (23% опитаних) – це ті хто виїжджали в нікуди, не розуміючи куди їдуть і що на них чекає. Такі респонденти до війни жили скромно, грошей їм бракувало, евакуювалися вони на момент опитування або в західний регіон України або за кордон.

Висновки

В цілому, представники соціальної групи біженців і ВПО України 2022 року мають типові соціальні риси й здійснюють певні соціальні практики, що зумовлені спільними мотивами щодо переїзду та характеризуються подібними стратегіями й тактиками, які базуються на певному соціальному капіталі й підтримуються визначеним колом соціальних партнерів.

До консолідуючого фактору, що згуртував опитаних в соціальну групу, ми відносимо майже однакові психологічні реакції на події, що пов'язані з початком воєнної агресії РФ, схожі рейтинги соціальних практик щодо вирішення проблем з евакуацією, аналогічні пріоритети причин відкладання переїзду незалежно від регіону проживання, віку, освіти й матеріального становища респондентів.

Більшість з опитаних мають родину й дітей, 3/4 опитаних мають вищу освіту, вони зайняті в різноманітних галузях господарства (велику когорту становлять освітяни й науковці, представники ІТ-сфери й сфери послуг), самозайняті й власники бізнесу; мають такий обсяг економічного капіталу, що дозволяє віднести їх до представників середнього класу в Україні, що зазвичай супроводжувалося більш високим доходом, професійними компетенціями та повагою з боку інших.

Серед біженців й ВПО превалюють представники міського населення, що пов'язано із концентрацією в містах більш молодого населення як наслідок і більш мобільного і зосередження в містах великої кількості дітей, які потребували опіки й рятунку; меншою «прив'язаністю» городян до господарства, яке є важливим джерелом доходу; більшим доступом до транспортних засобів для здійснення переїзду; більш високим рівнем освіти та використанням різних каналів отримання інформації про переїзд. Відсутність налагоджених місць укриття у містах України, в той

час коли селяни завжди могли використати власний погреб як сховище, також збільшило відсоток городян серед біженців й ВПО.

Соціальні практики біженців й ВПО України під час російсько-української війни характеризуються масовістю, зумовлені обширними територіями вразливими для нападу, швидкістю наступу загарбників, високим рівнем загрози фізичного знищення цивільної інфраструктури та мирного населення, значною збройною перевагою в технічних та людських ресурсах армії агресора, що викликало панічні настрої серед мирного населення України.

Більшість опитаних мали певну занепокоєність відносно початку воєнних дій з боку Росії і це передусім мешканці півдня України (Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська області).

В цілому українці майже не готувалися до початку воєнних подій, хоча люди й збирали «тривожну валізу» й документи, рідко хто робив запаси води, продуктів і ліків. Не думали українці в переважній більшості й про шляхи евакуації.

За результатами дослідження респонденти на початок війни відчували різні психічні стани, переважно негативні. Їх лякали як фактичні події війни, так і їх відображення у ЗМІ, соціальних мережах. На момент опитування, червень-липень 2022 року, респонденти відчували себе більш врівноважено, але все ж таки почуття тривоги, невпевненості превалювало.

Про початок воєнної агресії 24 лютого 2022 року респондентів проінформували вибухи й розриви. Представники первинних неформальних груп, друзі, близькі та родичі сповіщали респондентів про початок воєнних дій проти України за допомогою мобільних месенджерів й соціальних мереж. Представники керівництва організацій і підприємств, де працювали учасники дослідження, й офіційні канали інформації долучилися до сповіщення населення пізніше та в значно меншій мірі.

Респонденти не дуже поспішали з евакуацією й відкладали її терміни. Серед причин за вагомістю вказувалися сподівання, що військові дії скоро закінчаться; почуття прив'язаності до Батьківщини, рідного місця; сподівання на те, що до їхнього населеного пункту військові дії не дійдуть; відсутністю чіткого уявлення про можливі пункти евакуації, фінансової можливості для переїзду, фізичної можливості виїхати, люди очікували слушного моменту або допомоги від держави, волонтерів чи сторонніх людей. Частина опитаних залишилися в обмеженому інформаційному стані та не мали можливості виїхати, бо їх населений пункт було окуповано в перші дні війни.

За результатами дослідження зафіксовано чотири хвилі евакуації: перша – напередодні воєнної агресії, друга – в перший день та на першому тижні воєнної агресії (до четверті респондентів); третя – найбільша

частина респондентів евакуювалася у березні 2022 року й четверта – перманентна – протягом наступних місяців під впливом подій на фронті. Спонукальним мотивом до скорішої й термінової евакуації стала, передусім, тривога за життя дітей, онуків, близьких, власне життя.

Впливовим фактором, що спонукав українців до евакуації, стали, безумовно, жахи війни й бойові дії неподалік від житла; побоювання окупації й небажання жити в окупації. Крім того, важливим чинником прийняття рішення про від'їзд для респондентів стала інформація про можливість виїхати до країн ЄС.

Рішення про евакуацію респонденти здебільшого приймали на родинній раді або самостійно. При евакуації респонденти розраховували на себе, власний транспорт, власні кошти й допомогу друзів, близьких або родичів. Майже кожен п'ятий виїхав з небезпечного місця за допомогою евакуаційних потягів.

Скористалися допомогою організації, в якій респондент або члени його родини працювали, волонтерів на автотранспорті, релігійних та благодійних організацій, які організували транспорт незначна кількість респондентів, від 1 % до 6 %.

Під час евакуації сформувалося три групи переселенців в залежності від уявлення про кінцеве місце розміщення: перша – це ті, для кого кінцеве місце евакуації було заздалегідь прораховано (заможні, евакуювалися найчастіше у передмісто, й знаходяться в межах області, в сусідній області); друга – це ті, для кого різні ідеї і маршрут евакуації склалися доволі хаотично – це люди середнього віку, середнього достатку й вони виїжджали частіше за межі України, за кордон; третя – це ті хто виїжджали в нікуди, не розуміючи куди їдуть і що на них чекає (незаможні, евакуювалися вони на момент опитування або в західний регіон України або за кордон).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Антонович, О. Г. (2022). *67% переселенців говорять з місцевими українською. Дані соціологічного дослідження*. Відновлено з <https://1zahid.com/news/67-pereselentsiv-namagayutsya-z-mistsevymy-govoryty-ukrayinskoju-dani-sotsiologichnogo-doslidzhennya/>
- Дембіцький, С. С. (2022). *Показники національно-громадянської української ідентичності. Прес-реліз*. Відновлено з <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>
- Дерев'янюк, С. М. (2018). Внутрішньо переміщені особи: проблеми політичної соціалізації в Галичині. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 1(87), 199-216.
- Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. №1706-VII. (2014, Жовтень 20). *Закон України*. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
- Коваліско, Н. В., & Бубняк, С. М. (2022). *Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс*. (Монографія). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
- Лібанова, Е. М. (2014). Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. *Український географічний журнал*, 3, 13-18.
- Рушченко, І. П. (2022). Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). *Український соціум*, 06, 155-168.
- Свящук, А. Л. (2018). *Проблеми прав біженців та виклики сучасності*. (Навч. посіб.). Харків.
- Серед, Е. (2020). *Як в Україні живуть переселенці. Розповідаємо в цифрах*. Відновлено з <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/07/5/7257986/>
- Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022р.)*. (2022). Відновлено з <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>
- Широкова, Є. О. (2016). Вимушені переселенці в сучасній Україні: політичні та соціальні аспекти проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 69-70, 190-197.

REFERENCES

- Antonovych, O. G. (2022). *67% of immigrants speak Ukrainian with locals. Data from a sociological study*. Retrieved from <https://1zahid.com/news/67-pereselentsiv-namagayutsya-z-mistsevymy-govoryty-ukrayinskoju-dani-sotsiologichnogo-doslidzhennya/>
- Dembitskyi, S. S. (2022). *Indicators of national-civic Ukrainian identity. Press release*. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>
- Derevyanko, S. M. (2018). Internally displaced persons: problems of political socialization in Galicia. *Scientific notes of IPiEND named after I.F. Kurasa of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 1(87), 199-216.
- Kovalisco, N. V., & Bubnyak, S. M. (2022). *Social well-being of internally displaced persons in Ukraine: sociological discourse*. (Monograph). Lviv: LNU named after Ivan Franko.
- Libanova, E. M. (2014). Forced migrants: yesterday, today, tomorrow. *Ukrainian Geographical Journal*, 3, 13-18.
- On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons. №1706-VII. (2014, October 20). *The Law of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
- Rushchenko, I. P. (2022). The great exodus of the Ukrainian people (the phenomenon of displaced persons in 2022). *Ukrainian Society*, 06, 155-168.
- Sereda, E. (2020). *How immigrants live in Ukraine. We tell in numbers*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/07/5/7257986/>
- Shirokova, E. O. (2016). Forced migrants in modern Ukraine: political and social aspects of the problem. *Social technologies: current problems of theory and practice*, 69-70, 190-197.
- Svyaschuk, A. L. (2018). *Problems of refugee rights and modern challenges*. (Teaching. Manual). Kharkiv.
- Ukrainian refugees: attitudes and assessments (March 2022)*. (2022). Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>